

RABIN LEOPOLD FIŠER

Ima pojedinaca koji u svojoj sredini s pravom uživaju veliki ugled. U jevrejskoj istoriji, religiji, književnosti, ima dosta takvih primera. Uloga rabina⁷⁷, učitelja u veri, bila je oduvek od velike važnosti za verski život

---

⁷⁵Pismo vrhovnog rabina Češke, g. Karola Sidona, upućeno autoru 11. juna 1998. Rabin Adolf Sidon bio je rođeni brat pradede sadašnjeg vrhovnog rabina Češke Karola Sidona; vidi i: Dr. Zvi Asaria, navedeno delo.

⁷⁶Knjige rođenih, venčanih i umrlih Jevrejske opštine Vršac, Arhiv Bela Crkva; Spisak sahranjenih na jevrejskom groblju u Vršcu, JIM Beograd.

⁷⁷Rabin, hebrejski: *rav*, *rabaj*; jidiš: *rebe*; mađarski: *rabbi*; nemački: *rabiner* – na ivritu znači učitelj. To je svešteno lice koje stoji na čelu verskog života Jevrejske opštine u jednom mestu.

zajednice. Sve jevrejske zajednice, i gde nije bilo organizovanih jevrejskih opština (*kehila*), trudile su se da obezbede jednog ili više verskih službenika, koji bi obavljali potrebne funkcije predviđene verskim propisima. U manjim zajednicama bila su to niža sveštena lica⁷⁸, a u većim i finansijski jačim zajednicama na čelo verskog života birani su rabini sa visokim školskim obrazovanjem, često sa doktoratom nauka.

Karakteristično je da su se srazmerno male opštine trudile da na mesto rabina izaberu lice sa izuzetnim znanjem, školovanjem i reputacijom. Često su sposobnost i znanje ovih učenih verskih službenika premašivali potrebe njihovih vernika. Na primer, u Bačkoj Palanci, neko vreme rabin je bio Dr Benjamin Fišer, naučnik svetskog glasa, koji je kasnije bio ortodokсни glavni rabin Mađarske i rabin u Londonu⁷⁹.

Pisane dužnosti sačinjavaju samo manju meru koja ispunjava službu jednog rabina. Njegov rad, njegova delatnost unutar zajednice podrazumeva i stalni dijalog sa vernicima, pružanje saveta i objašnjenja u pogledu novih životnih odnosa i situacija u skladu sa verskim propisima i odredbama, i ne samo to.

Činjenica je da je emancipacija uticala da Jevreji više ne ograničavaju svoj duhovni život samo na Talmud, već preuzimaju i sve druge tekovine moderne Evrope. Od emancipacije Jevrejstvo je prestalo da bude istovremeno životni sadržaj i životno opredeljenje, jer je prestalo da bude identično sa religijom. Religija je kod emancipovanih neologa postala pitanje savesti i pitanje opredeljenja prema Bogu. Sinagoga se kod neologa pretvorila u bogomolju sličnu onoj kod hrišćana-reformata. Rabin, duhovni vođa, i rukovodstvo opštine (*kehila*), deluju samostalno, ali vrlo često zajednički saraduju, jer, na oba ova stuba oslanja se jevrejska zajednica. Rabin bazira svoj program rada u skladu sa svojim zvanjem, ličnim kvalitetima i potrebama dotične zajednice. Veronauka, vaspitanje omladine u skladu sa načelima vere, takođe je jedna od važnih delatnosti rabina.

Kada se bavimo prošlošću određene jevrejske zajednice, tada posmatramo sve one društvene, ekonomske, kulturološke, istorijske i ostale faktore koji su uticali na njen razvoj i konačan izgled. U tom kontekstu, ne treba zaobići ulogu i uticaj duhovnog vođe, rabina. Odgovor na pitanje ko su bili rabini u dotičnoj jevrejskoj zajednici, kakvi su bili njihovi lični kvali-

⁷⁸Niža sveštena lica npr. kantor (hebrejski: *hazan*), *šeljah cibur* (službenik hrama), u manjim jevrejskim opštinama gde nema rabina često su jedina sveštena lica.

⁷⁹Pavle Šosberger, *Jevreji u Vojvodini*, Novi Sad 1998.

teti i delatnost njihova, kakav je bio međusobni odnos rabina i njegove zajednice, bitna je stvar za razumevanje istorije i osobenosti neke zajednice.

U galeriji znamenitih rabina ovekovečio se i rabin **Dr Leopold Fišer**. Činjenica da je većinu svog radnog veka proveo u malom banatskom gradu gde je jevrejska populacija činila tek oko 3% ukupne populacije, ne umanjuje značaj njegovog pregalaštva na polju jevrejske religije, kulture i istorije.

Kao što je već spomenuto, često su se i male opštine trudile da na mesto rabina izaberu lice sa izuzetnim znanjem, školovanjem i reputacijom. Vršac je u vreme dolaska rabina Fišera imao oko 27 000 stanovnika; po redosledu brojnosti u gradu su živeli: Srbi, Nemci, Mađari, Rumuni, Jevreji (Jevrejska Opština brojala je 600 članova, a izvestan broj nije bio u članstvu JO. Sve ukupno, procenjuje se da je tada u opštini Vršac živelo između 800 i 900 Jevreja). Pored nabrojanih nacionalnosti, tu su živeli još i Romi, Grci, Cincari, Bugari ... – bila je to etnički mešovita sredina bogatog kulturnog i istorijskog nasleđa⁸⁰.

Grad je imao dosta razvijenu malu industriju, snažnu trgovinu, bankarstvo i vinogradarstvo, dobre saobraćajne veze sa svim pravcima, veliki broj kulturnih i prosvetnih ustanova, razna udruženja, brojne listove na srpskom, nemačkom i mađarskom jeziku, nekoliko štamparija i bioskopa. Vršac, jedan od najstarijih gradova u Vojvodini, smešten na rubu Panonske nizije, u podnožju Vršačkih planina, privlačio je mnoge narode da ovde nađu sebi boravište. Prvi pisani podatak o prisustvu Jevreja u Vršcu je jedan turski izveštaj o prikupljanju poreza iz 1636. godine⁸¹. Najstariji sačuvani dokument u kome se prvi put pominje organizovana jevrejska zajednica u Vršcu, datira iz 1727. godine⁸². U to vreme u toku je i kolonizacija Banata nemačkim življem, koju je inicirala austrijska carica Marija Terezija.

Rabin Fišer je u Vršcu zatekao malu, ali dobro organizovanu jevrejsku zajednicu, koja je iza sebe imala više od 200 godina postojanja. Sinagoga je postojala već 1766. godine⁸³, a nova je sagrađena 1820⁸⁴, u dvorištu spratne zgrade jevrejske opštine koja se nalazila u centru grada.

⁸⁰F. Mileker, *Banatske istorije*, Vršac, 2003.

⁸¹Pavle Šosberger, *Jevreji u Vojvodini*, Novi Sad 1998.

⁸²Dr. Lajoš Baroti, *Adattar Delmagyarország XVIII szazadi tórtenekez*, Temišvar 1893.

⁸³F. Mileker, *Banatske istorije*, Vršac, 2003.

⁸⁴Borovsky Samu, *Temesvarmegye es Temesvar*, Budimpešta 1912; F. Mileker, *Povesnica slobodnog kraljevskog grada Vršca*, Vršac 1886.

Hevra Kadiša zvanično je konstituisana 1773. Vršački Jevreji sahranjivali su svoje mrtve na jevrejskom groblju u Beloj Crkvi sve do 1798. godine, kada je uz dozvolu vlasti osnovano jevrejsko groblje u Vršcu⁸⁵. Zabeleženo je da je jevrejska škola postojala već 1806. godine i da se nalazila u nemačkom delu grada⁸⁶. 1807. godine, Leopold Hajm, tadašnji predsednik Jevrejske opštine u Vršcu, traži od gradskih vlasti da se šakteru koji je vršio i dužnost veroučitelja umanji porez i obezbede finansijska sredstva potrebna za održavanje nastave. Od 1820. godine, škola se nalazi u zgradi Jevrejske opštine koja je te godine izgrađena. Do 1855. godine, u školi je predavao jedan učitelj, a od te godine rade dva učitelja. Po odluci gradskih vlasti, škola je od 1. novembra 1853. godine, počela da dobija finansijsku pomoć iz gradskog budžeta. Nastava se održavala na hebrejskom i nemačkom jeziku. U školskoj 1858/59 godini, nastavu je pohađalo 81 đak, od kojih 43 dečaka i 38 devojčica⁸⁷. Međutim, jevrejska deca pohađala su i druge škole u gradu. Ova škola radila je sve do 1918. godine⁸⁸.

Stan rabina i njegova kancelarija nalazili su se u zgradi Jevrejske opštine, na prvom spratu. U prizemlju je stanovao domar. Postojala je velika skupštinska sala kehile, dve učionice, kancelarija veroučitelja, biblioteka, zatim, pomoćne prostorije, kuhinja i vešernica. U dvorištu se nalazila sinagoga, bunar za kišnicu i česma⁸⁹.

Sinagoga je bila dovoljno prostrana, imala je po dvadesetak klupa u svakoj od tri kolone, okrenutih prema oltaru (Aron Hakodeš). Postojao je poseban odeljak za hor i prostor za žene, a u pročelju su se nalazile orgulje i Aron Hakodeš. U sinagogu se ulazilo iz dvorišta. Desno od Aron Hakodeša bilo je mesto za rabina, a s leve strane za kantora. Prostor za čitanje Tore bio je odeljen metalnom ogradom⁹⁰. Godine 1886, sredstvima Hevra Kadiše, proširena je sinagoga, podignut je prostor za hor za 20 osoba i kupljene su orgulje sa pet registara. U zimu 1885. osnovano je „Jevrejsko crkveno pevačko društvo“ a ugovorom je angažovan i orguljaš⁹¹.

⁸⁵F. Mileker, *Povesnica slobodnog kraljevskog grada Vršca*, Vršac 1886.

⁸⁶Mr. Slavko Brankov, *Monografija osnovne škole 'Vuk Karadžić'*, Vršac 1995.

⁸⁷F. Mileker, *Povesnica slobodnog kraljevskog grada Vršca*, Vršac 1886.

⁸⁸Werschetzer Haus Kalender, Vršac, 1865-1943.

⁸⁹Plan zgrade JO Vršac iz 1850g, Gradski Muzej Vršac, popisni broj 1086. Zgrada JO više ne postoji, kao ni sinagoga. Obe zgrade srušene su 60-tih godina XX veka.

⁹⁰Eksterijer i enterijer sinagoge rekonstruisani su na osnovu sećanja dvoje savremenika: Ivana Singera i Eve Fišer; Ivan Singer, *My Father's Blessing*, Sydney 2002; Nacrt Aron Hakodeša, Gradski Muzej Vršac, kutija 4, reg. br. 1109.

⁹¹F. Mileker, *Povesnica slobodnog kraljevskog grada Vršca*, Vršac 1886.

Napredovanje jevrejske zajednice u Vršcu bilo je naročito vidno tokom treće decenije 19. veka. Velika iskušenja koja su trajala tokom 18. veka, progoni, optužbe za ritualna ubistva, pokrštavanja i sl., zamenilo je novo doba u životu banatskih Jevreja. Vršački Jevreji, sve do osnivanja rabinata u Vršcu g. 1873, bili su u nadležnosti temišvarskog rabinata⁹². Temišvarski rabini bili su ugledni i učeni duhovni predvodnici aškenaske i sefardske zajednice. Prvi Jevreji koji su živeli u Vršcu bili su sefardski Jevreji. Aškenaski Jevreji počeli su da se doseljavaju u Vršac nakon 1717. godine, kada je Banat oslobođen od turske vlasti i priključen Austrijskoj monarhiji. Od turskog doba, pa sve do 1941. godine, živio je ovde jedan manji broj sefardskih porodica. Oni nisu imali posebnu sinagogu niti rabina, već su svoj verski život organizovali zajedno sa Aškenazima⁹³.

Kada je 1873. godine osnovan rabinat u Vršcu, za prvog rabina (njegova titula bila je „oblasni rabin“) izabran je Dr Adolf Sidon (1843 – 1918). Bio je doktor filozofije, školovao se za rabina u rabinskom seminaru Breslau. Bio je član ispitne komisije rabinskog seminara u Budimpešti. Pisao je mnoge članke u jevrejskim publikacijama na mađarskom jeziku i na drugim jezicima. Učestvovao je na sveopštem jevrejskom Kongresu⁹⁴ u Budimpešti 1868-69. godine. U godinama njegovog službovanja u Vršcu, donesen je Zakon o Recepciji (zakonsko izjednačavanje jevrejske vere sa ostalim hrišćanskim verama). Bio je veoma omiljen kod Jevreja, ali i kod nejevreja, i svoju službu je predano obavljao sve do poslednjeg dana svog života. Preminuo je 19. novembra 1918. godine u svojoj 76-oj godini života⁹⁵.

Nakon smrti rabina Sidona, versku službu obavljali su kantori Markus Spivak i Menihert Klajn, a povremeno je dolazio i temišvarski rabin Dr Drehsler⁹⁶.

⁹²F. Mileker, *Povesnica slobodnog kraljevskog grada Vršca*, Vršac 1886.

⁹³F. Mileker, *Povesnica slobodnog kraljevskog grada Vršca*, Vršac 1886.; M. Löwy, *Skizzen zur Geschichte der Juden in Temesvár, Szeged* 1890.; Spisak sahranjenih na jevrejskom groblju u Vršcu, 1961, JIM.

⁹⁴Kada je izglasan zakon o emancipaciji u mađarskom parlamentu decembra 1867., bilo je potrebno razmotriti pitanja vezana za organizaciju jevrejskih opština i školstvo, te je sazvan sveopšti jevrejski Kongres u Budimpešti gde su doneseni zaključci koji su regulisali ova pitanja. Kongres je trajao od 17. decembra 1868. do 23. februara 1869. Predsedavajući Kongresa bio je Dr. med. Ignac Hiršler, predsednik jev. zajednice u Pešti, a podpredsednici su bili Leopold Popper i Moric Wahrmann, poslanik u mađarskom parlamentu. (*Jewish Encyclopedia*)

⁹⁵Dr Cvi Asaria, *Toledot Jehude Jugoslavia*, Ahavat Rehim, Izrael, 1995.

⁹⁶Werschetzer Haus Kalender, Vršac, 1865-1943.; Matične knjige rođenih, venčanih, umrlih JO Vršac, Arhiv Bela Crkva.

Jevrejska Opština izabrala je 1920. godine, Dr Vilhelma Štajnera, za rabina. On je službovao od 1920 do 1924. godine, kada odlazi da bude rabin u Kikindi. Nastradao je odmah po okupaciji Jugoslavije⁹⁷. Pisao je za jevrejske publikacije razne članke, između ostalog i za „Jevrejski Almanah“ koji je izlazio u Vršcu. Tu su objavljena dva njegova članka: „Postanak hebrejskog novinarstva“, J. Almanah 1928/29 g, i „Hrišćanski poznavaooci Talmuda“, J. Almanah za godinu 1929/30⁹⁸.

Prva cionistička organizacija u Vršcu pod nazivom „Jevrejsko narodno cionističko društvo u Vršcu“, osnovana je krajem maja 1919. godine. Ubrzo nakon toga, 10. jula iste godine, konstituisana je i „omladinska sekcija“ cionističkog udruženja⁹⁹.

Vršačka jevrejska zajednica pripadala je neološkom pravcu. U vreme rabina Hiršfelda, godine 1864., javile su se unutrašnje razmirice koje su zajednicu podelile na dve frakcije: reformsku i ortodoksnu. Rabin Moric Hiršfeld, nadržabin temišvarski, izabran za rabina 1863. godine, bio je sledbenik čuvenog rabina Horina Arona (1766–1844), glavnog rabina u Aradu, sledbenika praškog rabina Ezekiela Landau-a. Horin je bio značajna figura u istoriji Jevreja srednjeistočne Evrope. Zahvaljujući njegovim naporima, jevrejski reformski pokret je u Banatu zaživeo u isto vreme kad i u centralnoj Evropi¹⁰⁰. Bilo je to vreme spora između pristalica jevrejske izolacije i onih koji su podržavali ideje Mozes Mendelsoona – integraciju Jevreja u njihovo okruženje. Ideje Mozes Mendelsoona, preko njegovih knjiga, ostvarile su značajan uticaj u višenacionalnom Banatu. Tako je i u Vršcu opredeljenje većine članova zajednice prevagnulo je u korist reformske struje. Oni su stali u odbranu rabina Hiršfelda izjavivši: „Naša opština pripada nadležnosti rabina Dr Hiršfelda i neće uticati ni pomoći sve primedbe protiv vernog pastira. Njegove propovedi i aktivnosti u opštini izazivaju poštovanje i naklonost. Takođe treba naglasiti da propovedi njegove i sveštenika Frajzingeru slušaju i nejevreji“¹⁰¹.

Istorija banatskih Jevreja puna je teških iskušenja koja su pretela da ugroze njihov opstanak na ovim prostorima: ratovi, revolucije, osvajanja, optužbe za ritualna ubistva, proterivanja i zabrane naseljavanja,

⁹⁷Werschetzer Haus Kalender, Vršac, 1865-1943.; P. Šosberger, *Jevreji u Vojvodini*, Novi Sad 1998.

⁹⁸*Jevrejski Almanah*, Godište III (1929/30), Vršac

⁹⁹ Arhiv Eventov, Br. B 306, Izrael

¹⁰⁰M. Löwy, *Skizzen zur Geschichte der Juden in Temesvár*, Szeged 1890.; Victor Neumann, *Istoria evreilor din Banat*, Bukurešt 1999.

¹⁰¹Dr Cvi Asaria, *Toledot Jehude Jugoslavia*, Ahavat Rehim, Izrael, 1995.

pokrštavanje, asimilacija. Period između dva svetska rata otpočeo je stvaranjem nove državne zajednice, Kraljevine Srba Hrvata i Slovenaca. Jedan deo Banata (uključujući Vršac) pripao je toj novoj državi, ostala dva dela našla su se u sastavu Rumunije i Mađarske. Neka sela koja su pre toga bila u nadležnosti vršačke jevrejske opštine, pripala su Rumuniji.

Prvi rabin novoosnovanog vršačkog rabinata, Dr Adolf Sidon, preminuo je 1918. godine. Drugi po redu rabin, Dr Vilhelm Štajner, zadržao se nekoliko godina na toj dužnosti, a zatim odlazi u Kikindu. Godine 1924. iz Daruvara u Vršac dolazi Dr Leopold Fišer i preuzima dužnost nadrabina¹⁰².

Leopold Fišer rođen je 21. novembra 1886. godine u Mošonu (Mađarska). Rabinsku diplomu stekao je u ortodoksnom rabinskom seminaru 'Bet Hamidraš' u Hildshajmaru. Nakon toga, studirao je na Univerzitetu u Berlinu i 1912. doktorirao stekavši titulu 'doktor filozofije'. U to vreme, godine 1912, napisao je i objavio svoju prvu knjigu „Uber Die Urkunden im Talmud“ („O izvorima Talmuda“). Odmah nakon sticanja rabinske diplome i doktorata filozofije, odbranio je i doktorat iz oblasti kulture i istorije starih naroda na Univerzitetu u Würzburgu (Nemačka). Govorio je 9 jezika: nemački, engleski, francuski, srpski, jidiš, hebrejski, grčki, latinski, mađarski¹⁰³.

30. oktobra 1913. sklopio je brak sa Kornelijom Grosman, ćerkom poznatog rabina Dr Julijusa Grosmana iz Čehoslovačke, koji je bio prunuk čuvenog rabina Löw-a iz Praga¹⁰⁴. Rabin Jehuda Löw ben Bezalel (1525-1609), poznat pod imenom „Maharal iz Praga“, smatra se po predanju, tvorcem legendarnog bića, Golema¹⁰⁵.

¹⁰²Werschetzer Haus Kalender, Vršac, 1865-1943.; Matične knjige rođenih, venčanih, umrlih JO Vršac, Arhiv Bela Crkva; Sećanja Eve Fišer, ćerke rabina Leopolda Fišera – razgovor sa autorom ovog teksta.

¹⁰³Lična arhiva Dr Erika Fišera, sina rabina Leopolda Fišera; Sećanja Eve Fišer – razgovor sa autorom ovog teksta.

¹⁰⁴Isto

¹⁰⁵Golem: U srednjem veku rodila se ideja (pod uticajem Kabale) da je moguće udahnuti život u ljudsku figuru načinjenu od zemlje ili drveta. Ovo 'biće' nazvano je „Golem“. Prema legendi, rabin Löw je 1579. godine zamolio Boga da mu u snu kaže način kako će pomoći svom narodu od progona i stradanja usled stalnih optužbi za ritualna ubistva. Tada mu se, kaže legenda, u snu kazalo da napravi čovečiji lik od gline – Golem. Za pravljenje Golema bila su potrebna četiri elementa: zemlja, voda, vatra i vazduh. Golem je prema legendi bio biće koje je mehanički izvršavalo naloge, nije imao moć govora i čovečije nagone ali je imao razum. Priča o Golemu objavljena je u „Jevrejskom Almanahu“, godište 1929/30.

Za vreme prvog svet-skog rata Leopold Fišer izabran je za rabina u Daruvaru (Hrvatska). U Vršcu, malom gradu u Banatu, na dužnosti nadržabina, provešće najveći deo svog radnog veka sve do penzionisanja.

U godini njegovog stupanja na rabinsku dužnost, on u Vršcu pokreće, zajedno sa ostalim članovima predsedništva Saveza Rabina Kraljevine S. H. S., izlaženje „Jevrejskog Almanaha“. Almanah, čiji je glavni urednik rabin Fišer, izlazi jednom godišnje na srpsko-hrvatskom jeziku, kvalitetno urađen u štampariji udovice Kirhner u Vršcu, u tvrdom povezu, obima preko 300 stranica, formata 15x23 cm. To je prvo glasilo Saveza Rabina Kraljevine S. H. S¹⁰⁶.

Sa ovim Almanahom, prvim književno-naučnim delom, Savez Rabina po prvi put izlazi pred celokupnu jevrejsku čitalačku publiku u Kraljevini S. H. S.

U predgovoru prvom broju Almanaha, koji je iz štampe izašao septembra 1925. godine, rabin Dr Isak Alkalaj, predsednik Saveza Rabina, iznosi ideju iz koje se rodila ova publikacija. On ističe da rabinski poziv nije samo biti običan pastir svoga stada, propovednik vere otaca koji se stara da mu zajednica živi po verskim propisima. Njegov poziv je više od toga. Rabin je predstavnik vere i zato što je naučno obrađuje i tumači, on je saradnik i nosilac verske književnosti i jevrejske nauke uopšte. Almanah ima za cilj da okupi oko sebe „sve naše duhovne snage i da, po vremenu, postane naša duhovna i kulturna smotra, koja će donositi i zabeležiti sve pojave važne po Jevrejstvo na svim poljima verskog, socijalnog, isto-

¹⁰⁶Jevrejski Almanah, Godište I-V, 1925/26-1929/30, Vršac.

rijskog, književnog i političkog života" – napisao je 2. septembra 1925. godine u predgovoru prvog broja rabin Isak Alkalaj.

Sadržaj Almanaha bio je poznat ne samo u zemlji već i širom Evrope. Ukupno je izašlo pet godišta (1925/26–1929/30). Raspon tema koje su tu bile obrađivane obuhvatao je religiju, istoriju, književnost, politiku, nauku, a u rubrici „Statistika Jevrejstva u Kraljevini S. H. S.“, objavljivan je statistički pregled za celu državu: spisak jevrejskih opština, brojno stanje, rukovodstvo, verske i druge organizacije, publikacije, broj učenika po školama, broj lekara, advokata, broj državnih činovnika i zastupnika u gradskim upravama, te podaci o datumu izgradnje sinagoge i groblja za svaku opštinu. Podaci su bili sakupljeni na osnovu upitnika koji je Savez Rabina svake godine dostavljao svim opštinama u državi.

Brojni su bili saradnici Almanaha; među njima je najviše bilo rabina, zatim rukovodilaca cionističkih i jevrejskih organizacija. Svi saradnici Almanaha bili su sa teritorije Kraljevine S. H. S.

U vreme kada se rabin Fišer bavio uređivanjem „Jevrejskog Almanaha“, nije bilo aktuelne jevrejske knjige a da je on nije propratio svojim komentarom. U Almanahu je redovno objavljivana rubrika „Književni pregled“ gde je rabin Fišer davao prikaze knjiga – u svakom broju on je obrađivao oko 120 do 160 knjiga. U predgovoru za „Književni pregled“ (J. Almanah za 1925/26 godinu) rabin Fišer naveo je da je u ovoj rubrici data recenzija dela jevrejskih, kao i nejevrejskih autora koja su izašla zadnjih godina i koja se bave religijom, istorijom, filozofijom ili se uopšteno govoreći bave jevrejskom tematikom. Pored toga tu su i književna dela jevrejskog sadržaja ili jevrejskih autora. Cilj je bio da se čitaocu da uvid u jevrejsku literaturu objavljenu tih godina, da se dela kritički vrednuju i prema tome preporuča čitaocu.

Lična biblioteka rabina Fišera brojala je 5000 knjiga!¹⁰⁷ On je ceo svoj vek proveo proučavajući jevrejsku kulturu, naročito Talmud i jevrejsku književnost. Često se dešavalo da od jutra do mraka provodi vreme u svojoj radnoj sobi pišući i čitajući¹⁰⁸.

Godine 1930. objavio je u dva toma drugu knjigu pod naslovom: „Über Die Urkunden im Talmud“. Ova knjiga i danas predstavlja važan izvor u arheološkim i talmudskim studijama. Njegov poslednji rad bio je posvećen Majmonidesu, ali, nažalost, taj rukopis nije stigao u štampu.

¹⁰⁷Dr Cvi Asaria, *Toledot Jehude Jugoslavia*, Ahavat Rehim, Izrael, 1995.

¹⁰⁸Sećanja Eve Fišer

Nestao je u Holokaustu¹⁰⁹. U „Jevrejskom Almanahu” objavio je nekoliko prevoda kratkih priča na srpsko-hrvatski jezik i tekstove:

„O važnosti pronalazaka iz vremena starog Orijenta za jevrejsku znanost”, J. Almanah, Godište I, 1925/26. godina, str. 184-197.

„Molitva Kadiš”, J. Almanah, Godište II, 1926/27, str. 93-106

„Jevrejska Dijaspóra”, J. Almanah, Godište III, str. 83-104, Godište IV, str. 107-117, Godište V, str. 74-87.

„Istorija Jevreja u Somboru”, J. Almanah, Godište IV, 1928/29, str. 76-77.

U vreme dok je on obavljao dužnost rabina, jevrejska zajednica u Vršcu bila je veoma dobro organizovana; imala je dva kantora, šamaša, gabaja, cionističku organizaciju, Hevra Kadišu, nekoliko ženskih udruženja („Naomi”, „Gospojinska sekcija”, „Žensko dobrotvorno društvo”), redovan tečaj hebrejskog jezika itd¹¹⁰.

Među mnogim vernicima vladalo je uverenje da je rabin Fišer sveti čovek¹¹¹. Bio je cenjen i uvažavan i kod ostalih građana Vršca drugih veroispovesti. Dugi niz godina bio je član upravnog odbora Gradskog Muzeja i Gradske Biblioteke u Vršcu¹¹². Predavao je veronauku u osnovnim i srednjim školama u Vršcu¹¹³ i posvećivao naročitu pažnju odgoju omladine¹¹⁴.

Rabin Fišer bio je veliki pristalica ideje Cionizma, ali je u isto vreme shvatao da proces naseljavanja Palestine nije nimalo jednostavan i da na tom putu postoje brojne prepreke. U „Književnom pregledu” dao je prikaz velikog broja knjiga koje govore o procesu naseljavanja Palestine i problemima sa kojima se susreću jevrejski doseljenici. U svom tekstu „Jevrejska dijaspora” (Jevrejski Almanah, III - V godište) govori o jevrejskim doseljenicima u Palestini: „ Uz aškenaske Jevreje, koji su najbrojniji i potiču većinom iz Poljske, Rusije, Litavske, Rumunije i Amerike, dolaze i sefardski Jevreji iz Balkanskih zemalja, Buhare, Maroka, Jemena, Urfe i Afganistana, i najzad brdski Jevreji sa Kavkaza, prava mešavina kulturnih oblika, nošnje i jezika, ali ipak gonjeni istom čežnjom u istu zemlju sa željom, da se u toj zemlji pretope u jedan narod i da se stvori novo Jevrejstvo

¹⁰⁹Dr Cvi Asaria, navedeno delo.

¹¹⁰Jevrejski Almanah, Godište I-V, 1925/26-1929/30, Vršac.

¹¹¹Ivan Singer, prepiska sa autorom ovog teksta 2000-2001g.

¹¹²Werschetzer Haus Kalender, 1924-1941.

¹¹³Isto

¹¹⁴Ivan Singer, *My Father's Blessing - My Salvation*, Sidnej 2004.

u punom jevrejskom životu na zemljištu, osveštanom svima jevrejskim tradicijama”¹¹⁵.

Vrsni erudita kakav je bio rabin Leopold Fišer nije mogao ostati nezapažen ni van granica naše zemlje. Često je bio pozivan da drži predike u drugim gradovima, kako u zemlji tako u inostranstvu, te više puta odlazio u Beč na poziv tamošnje jevrejske zajednice¹¹⁶.

Vodio je prepisku sa mnogim svetski poznatim piscima i naučnicima, među kojima su bili Šalom Alejhem, Šalom Aš, Rabindranat Tagore¹¹⁷. Ovde posebno izdvajamo njegovo interesovanje za Tagoru, indijskog književnika i filozofa¹¹⁸.

Evropa i zapadni svet uopšte, za Tagoru je čuo tek kada je on 1913. godine dobio Nobelovu nagradu za književnost. U to vreme rabin Fišer živeo je u Berlinu i ta vest učinila je da on počne da se zanima za Tagoru¹¹⁹. Kada je otpočela njihova prepiska ne može se sa sigurnošću utvrditi. Međutim, kakav će utisak ostaviti rabin Fišer na Tagoru, najbolje ilustruje njegova želja da dođe u Vršac i poseti rabina Fišera¹²⁰.

Prvi susret sa Tagorom imao je prilikom Tagorinog trodnevnog boravka u Beogradu 14-16. novembra 1926. godine. U pismu svome prijatelju Leonu Valu rabin Fišer opisuje svoje utiske i atmosferu velikog oduševljenja koje je vladalo u Beogradu povodom tog događaja: „Koliko je Tagorino delo veliko, toliko čoveka pleni i njegova pojava koja podseća na likove naših mudraca iz starih vremena”. „Pošto je voz kasno u nedelju uveče stigao na stanicu, dočekala ga je masa okupljenog sveta, među kojima su bile i najuglednije ličnosti Beograda. Tagori je poželeo dobrodošlicu Dr Popović, rektor Beogradskog Univerziteta, a zatim i druge zvanične ličnosti. Sa njim su došle i njegove dve kćerke, zet i unuk. Sutradan, nakon što se odmorio od puta, bio sam u prilici da razgovaram sa njim. Moji utisci teško se daju opisati rečima. Predveče sam prisustvovao njegovom

¹¹⁵*Jevrejski Almanah*, Godište I-V, 1925/26-1929/30, Vršac.

¹¹⁶Sećanja Eve Fišer, razgovor sa autorom ovog teksta 2004g.

¹¹⁷Dr Cvi Asaria, navedeno delo; Sećanja Eve Fišer.

¹¹⁸Rabindranat Tagore, rođen 7. maja 1861 u Kalkuti – preminuo 7. avgusta 1941. u Kalkuti. Nobelovu nagradu za književnost dobio je 1913. godine. Pesnik, pripovedač, pisac pozorišnih komada, esejista, kompozitor, slikar; bio je veoma zaslužan za upoznavanje Zapadnog sveta sa bogatom indijskom kulturom i obrnuto. On je zasigurno jedna od naistaknutijih ličnosti novije indijske istorije. Bio je veliki borac za nezavisnost Indije.

¹¹⁹Lična arhiva Dr Erika Fišera.

¹²⁰Sećanja Eve Fišer; Lična arhiva Dr Erika Fišera.

predavanju u velikoj sali Univerziteta na temu 'civilizacijske tekovine modernog doba' ¹²¹.

Rabindranat Tagora je bio prvi indijski književnik koga je naša sredina 1926. godine imala priliku i lično da doživi. Godinu dana pre toga (1925), Isidora Sekulić je pripremila esej „Poezija Rabindranata Tagore“, dok je David S. Pijade već 1921. godine bio preveo neke pesme iz Tagorine zbirke „Gitanjali“. To je nesumnjivo ostavilo traga kod naše čitalačke publike i pojedinih književnika. Tagore je zbog svojih univerzalnih vrednosti bio priznat i na Istoku i na Zapadu. Stvarao je u Indiji, ali i svuda po svetu gde je putovao, novu kulturnu atmosferu, otvoreniju, demokratskiju, internacionalniju. Bio je književnik, mislilac, reformator, muzičar, slikar, pedagog i u međunarodnim razmerama ugledna i uticajna ličnost.

Osnovao je 1921. Sveindijski Univerzitet u Bengalu, gde je predavao i zajedno sa svojim profesorima i studentima radio na približavanju kultura Istoka i Zapada.

U tom periodu rabin Fišer se zanimao za Indiju i prikupljao podatke o jevrejskom stanovništvu koje tamo živi, a rezultate svog rada objavio je 1928. godine u III broju Almanaha. U uvodnom delu tog teskta on naglašava da se o tamošnjim Jevrejima kod nas veoma malo zna ili u najboljem slučaju postoje samo neki magloviti nejasni pojmovi. „ ... U Indiji postoji brojno jevrejsko stanovništvo, naročito u britanskoj, ili prednjoj Indiji. Ali Jevreji obitavaju razasuti po različitim oblastima te goleme zemlje, tako da Jevreji jedne pokrajine ne znadu za egzistenciju braće što stanuju u drugim pokrajinama. A nema ni jedne zemlje, o čijim bi Jevrejima postojala tako raznovrsna mišljenja, baš kao o Jevrejima Indije. Prema razlici u tipovima postoje u Indiji tri skupine Jevreja i to: beli Jevreji, crni Jevreji i Beni Izrael. Naravno da u toj zemlji stanuje i mnogo evropskih, perzijskih, arapskih i još drugih Jevreja. Ove tri grupe indijskih Jevreja stanuju svaka zasebno u različitim oblastima zemlje, ali unatoč tome postoji u prikazivanju tih tipova najveća zbrka“. On dalje u tekstu podrobno opisuje istoriju indijskih Jevreja, njihove osobine i trenutni položaj¹²².

U to vreme rabin Fišer je dosta podrobni podataka o jevrejskoj zajednici u Indiji dobio od izvesnog Dr A. Goldštajna koji je 1927. godine boravio u Indiji kao predstavnik organizacije Keren Hajesod (Investicioni fond za Palestinu). U pomenutom tekstu on spominje boravak Dr Gold-

¹²¹Lična arhiva Dr Erika Fišera.

¹²²Jevrejski Almanah, Godište II, 1927/28, Vršac.

štajna u Indiji, navodeći da se u Kalkuti zadržao 23 dana, a u Bombaju 18 dana¹²³.

Početak tridesetih godina dvadesetog veka, antisemitizam je u novom ruhu stupio na političku scenu Evrope, ovog puta osvojivši političku vlast u Nemačkoj. Budući da je rabin Fišer održavao kontakt sa svojim prijateljima iz studentskih dana u Berlinu, do njega su stizale vesti o tamošnjim zbivanjima. Nakon dolaska Hitlera na mesto kancelara Nemačke (30. januar 1933) i nakon paljevine Rajhstaga (27. februar 1933) ozakonjeno je u Nemačkoj hapšenje i pritvor bez naloga suda i bez suđenja. Ljudi su hapšeni i prebijani po ulicama. Strani novinari i diplomate u Berlinu i sami su u pojedinim slučajevima bili očevici ovih događaja. Jevreji su se prvi našli na meti nacista. Napadani su svud širom Nemačke; vlasnici prodavnica, rabini, čelnici jevrejskih zajednica, obični ljudi. Građanstvo je javno pozivano da bojkotuje jevrejske prodavnice koje su nacisti obeležavali Davidovom zvezdom i natpisom „Jude“. Nemački Jevreji bili su ošamućeni onim što ih je zadesilo. Početkom aprila 1933. nemačka vlada izdala je naredbu o otpuštanju svih službenika iz državne službe koji nisu 'arijevskog porekla'. Nekoliko dan kasnije pojavili su se plakati na berlinskom Univerzitetu u kojima je pisalo da su „Jevreji naši najveći neprijatelji“. Ubrzo je usledilo isterivanje Jevreja sa nemačkih univerziteta; Tagorin prijatelj, Albert Ajnštajn, napušta Nemačku. Njegov letnjikovac u blizini Berlina, ubrzo nakon njegovog odlaska iz Nemačke, demolirala je grupa nacista¹²⁴.

Tagorino reagovanje na ove događaje prenosi rabin Fišer u pismu svom prijatelju Leonu Valu: „... ovakve brutalnosti svaki civilizovan čovek mora da osudi“¹²⁵.

Dr Mavro Frankfurter, vinkovački rabin, studirao je u Berlinu zajedno sa rabinom Fišerom i bio njegov dobar prijatelj¹²⁶. David Frankfurter, sin rabina Frankfurtera, izvršio je 4. februara 1936. godine atentat na Vilhelma Gustlofa, Hitlerovog izaslanika u Švajcarskoj. Ovaj 25-godišnjak, student medicine, nakon atentata, odmah je otišao u policiju da se preda i objasni zašto je to učinio¹²⁷. Rabin Fišer o ovome piše Leonu Valu i Tagori: „Ovaj nesrećni mladić odlučio se na ovakav čin, koji je bez sumnje za

¹²³Jevrejski Almanah, Godište II, 1927/28, Vršac.

¹²⁴Martin Gilbert, *The Holocaust - A History of the Jews of Europe during te second World War*, New York, 1985.

¹²⁵Lična arhiva Dr Erika Fišera, sina rabina Leopolda Fišera.

¹²⁶Dr Cvi Asaria, navedeno delo.

¹²⁷Martin Gilbert, *The Holocaust - A History of the Jews of Europe during te second World War*, New York, 1985.

osudu, da bi čitavom svetu ukazao na patnje koje naš narod proživljava u Nemačkoj. Bol u srcu njegovog oca i moga prijatelja nema utehe"¹²⁸.

Naklonost koju je rabin Fišer imao prema Tagori, indijskoj kulturi, njenoj dugotrajnoj i bogatoj civilizaciji, rađa kod njega simpatije prema ideji o tešnjem povezivanju indijskog i jevrejskog naroda. U Nemačkoj je egzistencija jevrejskog naroda bila ozbiljno ugrožena a antisemitizam je uzimao maha i u drugim evropskim državama. Mnogi nevoljnici bili su tih godina primorani da napuste Nemačku i potraže utočište tamo gde će moći mirno da žive bez straha za svoj život. Nije bilo čudno da je rabin Fišer video Indiju kao jedno od mogućih utočišta za jevrejske izbeglice. Ovome je doprinelo i Tagorino lično zalaganje o čemu rabin Fišer piše u pismu Leonu Valu napominjući da će se Tagore zauzeti da se jedan broj jevrejskih izbeglica naseli u Bengalu i osnuje svoje zajednice koje će, kako sam Tagore kaže, „vrlinom svojih radnih sposobnosti“ doprineti i razvoju tamošnje sredine¹²⁹. Rabin Fišer u nastavku piše: „ U Indiji se ono veliko i uzvišeno propoveda na način kakvim su sa ne manje snage i poetske lepote prorokovali naši jevrejski proroci“, i zatim citira Tagoru: „Mi, prosjaci Azije pokazaćemo čovečanstvu da čist čovek, bez oružja, snagom svoje ljubavi i svoga duha pobeđuje. Mi ćemo uspostaviti presto duha“¹³⁰.

Razloge koji su uticali da rabin Fišer sa oduševljenjem prihvati ovakvu jednu ideju i svesrdno je podrži nije teško prepoznati. Dok je Nemačka sve više potpadala pod uticaj nacizma i militarizma, Indija je bila pod velikim uticajem Mahatme Gandija i sledila je njegov put nenasilne borbe za svoju nezavisnost. Putevi kojima su se kretale ove dve države bili su potpuno suprotni i različiti. Suprotnost između politike koja se vodila u Nemačkoj i one u Indiji, nije mogla biti veća: Gandi je u Indiji nastojao da se mirnim putem izbori za slobodu i pravdu, da prevaziđe tradicionalni kastinski sistem koji je među ljudima postavljao barijere, dok su se u Nemačkoj uspostavljale nove, političke, rasne i nacionalne barijere.

Postavljalo se pitanje, gde jevrejske izbeglice mogu da odu? Vrata S.A.D.-a, bila su otvorena samo u maloj meri u kojoj je to dopuštala regulativa o imigracionim kvotama, a slično je bilo i u drugim državama.

Čak je i Gandi, privržen ideji mirnog otpora, videvši zlo koje se dešava u Nemačkoj, izjavio da ako postoji opravdanje za rat, onda bi to bio rat protiv Nemačke zbog njenog nehumanog postupanja prema svojim

¹²⁸Lična arhiva Dr Erika Fišera.

¹²⁹Isto

¹³⁰Lična arhiva Dr Erika Fišera.

državljanima jevrejskog porekla¹³¹. Međutim, on nije mogao da zamisli svu surovost koja će uslediti. Zbog toga je bio potpuno nerealan njegov savet nemačkim Jevrejima da se okrenu mirnom otporu kakav je on praktikovao protiv rasizma u Južnoj Africi i u borbi za nezavisnost Indije. Britanska kolonijalna vlast u Indiji i Hitlerov režim u Nemačkoj, u političkom i moralnom smislu, bili su dva različita sveta¹³².

Među istaknutim Jevrejima u Kraljevini S. H. S. (odnosno Kraljevini Jugoslaviji) bilo je oduševljenih pristalica buđenja nacionalne svesti u Indiji, i simpatija prema njenoj kulturi i bogatom duhovnom nasleđu. Možda to oduševljenje najbolje ilustruje tekst objavljen u Jevrejskom Almanahu za godinu 1925/26 pod naslovom „Young-India – Jung Juda”¹³³. Autor ovog teksta je Dr Julije Dohanji, tadašnji potpredsednik Saveza Cionista u Kraljevini S. H. S. On se u ovom tekstu protivi gledanju na velike i stare civilizacije kao na nešto što pripada samo prošlosti. Za Gandija kaže sledeće: „Glavna ideja Gandijevog pokreta je pobjeda sile krotkošću, preuzimanjem patnji na sebe, mirnim istrajanjem u ljubavi protiv mržnje, požrtvovanošću nasuprot tiraniji, dubokom verom u pobjedu pravde i budućnost indijskog naroda”¹³⁴. Naslov teksta odnosi se na Gandijev časopis „Young India” („Mlada Indija”) i ono što taj pojam predstavlja, kao i njegov inspirativan uticaj na jevrejski narod.

Ono što treba istaći jeste važna istorijska činjenica da antisemitizam nikada nije postojao u Indiji. Među prvima koji su podigli svoj glas da osude antijevrejsku politiku u Nemačkoj bio je i indijski borac za nezavisnost, Gandijev prijatelj i saborac, Džavaharlal Nehru. Nehru je svesrdno zagovarao ideju da se jevrejskim izbeglicama omogući naseljavanje u Indiji. To je, po njegovom mišljenju, bio jedini način da se Jevreji spasu od nacističkog zla¹³⁵.

Zahvaljujući Nehruovom zalaganju i naporima Sveindijskog Kongresnog Odbora (All-India Congress Committee), znatnom broju jevrejskih izbeglica omogućeno je da dođu u Indiju i nastave da se bave svojim profesijama. On je pomogao i da se jevrejskim lekarima u Indiji prizna-

¹³¹*Die Emigration von Juden aus Mitteleuropa nach Indien während der Verfolgung durch das NS-Regime*, u publikaciji: *Wechselwirkungen Jahrbuch*, Stuttgart, 1991.

¹³²Margaret Chatterjee, *Gandhi and his Jewish Friends*, London, 1992.

¹³³*Jevrejski Almanah*, Godište I, 1925/26g, Vršac.

¹³⁴Isto

¹³⁵*Die Emigration von Juden aus Mitteleuropa nach Indien während der Verfolgung durch das NS-Regime*, u publikaciji: *Wechselwirkungen Jahrbuch*, Stuttgart, 1991.; Margaret Chatterjee, *Gandhi and his Jewish Friends*, London, 1992.

ju stručne kvalifikacije stečene u Evropi, te da mogu nastaviti obavljanje svoje lekarske prakse. Pored toga, preko Sveindijskog Kongresnog Odbora, prosleđivane su nadležnim vlastima molbe za prihvata Jevreja inženjera, hemičara, filmskih radnika, i dr. sličnih profesija¹³⁶.

Međutim, Britanske vlasti nametale su ograničenja za prihvat jevrejskih izbeglica. Iako je već 1934. godine, Jevrejska humanitarna organizacija za pomoć izbeglicama – Jewish Relief Association – sa sedištem u Bombaju, otpočela svoj humanitarni rad, brojne poteškoće stajale su na putu masovnijem prihvatu izbeglica i obezbeđivanju potrebnih uslova za njihov dolazak¹³⁷.

Primanju jevrejskih izbeglica u Indiju, protivili su se lideri Muslimana u Indiji, a kritikovali su i dopuštanje naseljavanja Jevreja u Palestinu. To je bio jedan od razloga da vlasti ograniče ulazak jevrejskih izbeglica u Indiju, i donesu odluku da izbeglice moraju imati garantovano zaposlenje kao uslov za dobijanje vize za dolazak u Indiju¹³⁸.

Kao što je to rabin Fišer opisao u Jevrejskom Almanahu, u Indiji su postojale jevrejske zajednice koje su tu od davnina živele. Kontrast između jevrejskih izbeglica koje su 30-tih i 40-tih godina stizale u Indiju i domaćih Jevreja bio je priličan. Kao prvo, domaći Jevreji nisu nikada i ni u kojoj formi osetili antisemitizam. Oni su bili integrisani u svoju okolinu i životni poredak koji je tu postojao vekovima, dok su izbeglice iskusile najgori mogući vid rasizma. Premda su došli u zemlju koja je u svetu najtolerantnija prema Jevrejima, morali su da se izbore za svoju egzistenciju i da se izbore za svoj status. Britanske vlasti su ih uprkos činjenici da su žrtve režima, smatrali 'strancima iz neprijateljskih država'¹³⁹.

Sasvim je onda bilo prirodno da je rabin Fišer imao simpatije prema ideji koja je pružala izvestan zračak nade ma iz koje on udaljenosti dolazio. Njegovo prijateljstvo sa Tagorom koje se rodilo iz njihove prepiske, moglo je, sasvim sigurno, da predstavlja još jednu nit u građenju prijateljskih veza između dva naroda. U nesrećnim okolnostima, u tragedijama kao što je Holokaust, svaka takva nit vredi mnogo. Tagore je bio uvažavan i slavljen širom Indije i njegove reči nisu bile bez važnosti.

¹³⁶*Die Emigration von Juden aus Mitteleuropa nach Indien während der Verfolgung durch das NS-Regime*, u publikaciji: *Wechselwirkungen Jahrbuch*, Stuttgart, 1991.

¹³⁷Joan Roland, *Jews in British India: Identity in a Colonial Era*, Hanover – London, 1989.

¹³⁸Isto.

¹³⁹Joan Roland, navedeno delo.

Postojali su različiti kontakti koje su pojedini Jevreji ostvarili sa Rabindranatom Tagorom a koji su prethodili njegovom pozivu upućenom 1937. godine članovima Cionističke organizacije da dođu u Indiju i osnuju farme manjeg tipa u blizini Santiniketana (o toj zamisli pisao je i rabinu Fišeru). Tagore je ovaj predlog uputio Dr Emanuelu Olsvangeru, jednom od predstavnika organizacije Jewish Agency u Indiji. Poslao je i 'nacrt plana o saradnji' koji bi uključio prve jevrejske doseljenike i radnike. Ništa se, međutim, posle toga nije čulo o ovom planu¹⁴⁰.

U svom eseju „Kalantar“, prvi put objavljenom u časopisu *Purichay* još avgusta 1933, Rabindranat Tagore je na odlučan način osudio fašizam, uključujući i njegovu nemačku varijantu¹⁴¹.

Aleks Aronson, mladi Jevrejin, izbeglica iz nacističke Nemačke, uputio je februara 1937. pismo Tagori moleći ga da bude primljen kao predavač na njegov Univerzitet u Santiniketanu¹⁴². Aronson je napustio Nemačku kada je Hitler došao na vlast i otišao u London na studije engleskog jezika. Nakon što je diplomirao, bilo je isuviše teško naći u to vreme zaposlenje u Velikoj Britaniji. Čuo je za Tagorin Univerzitet i ponet dobrim glasom koji ga je pratio, uputio je Tagori pismo i objasnio mu je svoj izbeglički status, koje obrazovanje poseduje i izneo mu želju da radi i ponudi svoje znanje. Nekoliko nedelja kasnije dobio je pozitivan odgovor, tako da je već novembra 1937, sa tek navršenih 25 godina stigao u Santiniketan. U Indiji će ostati skoro devet godina. U Santiniketanu je našao mesto koje mu je pružilo utočište od haosa i dezintegracije; bilo je to mesto koje mu je stvorilo idealno okruženje za naporan i kreativan rad predasvača, istraživača i akademskog pisca.

U svojim pismima i objavljenim tekstovima Aronson nikada nije iscrpeo reči zahvalnosti za srdačnost s kojom je prihvaćen u Santiniketanu¹⁴³.

Dr Leopold Fišer, bio je čovek velikog entuzijazma, kako u svakodnevnim dužnostima rabina, tako i u naučnom radu, u uspostavljanju mostova među ljudima, negovanju plemenitih ideja i pobožnosti. Njegovo

¹⁴⁰Krishna Dutta, *Rabindranath Tagore: The Myriad Minded Man*, London, 1995.; pismo datirano 8. jula 1937, Arhiv Rabindra-Bhavan, Kalkuta.

¹⁴¹Isto

¹⁴²Alex Aronson, *The Seeds of Time*, Kalkuta, 1994; A. Aronson, *For the Time Being*, Kalkuta 1995.

¹⁴³Alex Aronson, *The Seeds of Time*, Kalkuta, 1994; A. Aronson, *For the Time Being*, Kalkuta 1995.

visoko obrazovanje služilo je zajednici čiji je rabin bio, ali je istovremeno, doseglo i dalje od toga. U sredini gde je živeo bio je poštovan i uvažavan, ali, bilo to paradoksalno ili ne, desilo se da je nastao sukob između rabina Fišera i tadašnjeg predsednika Jevrejske opštine Vršac¹⁴⁴. Na učenost rabina bilo je neugodnih primedbi u opštini, pa je donesena odluka da se njegova primanja smanje. On se tome protivio i tada su počela da se šire ogovaranja o moralnom životu rabina. Stvar je kulminirala kada je opština odlučila da rabinu ukine primanja. Savez Jevrejskih opština Jugoslavije se obratio rabinu Menahemu Laslu tražeći da otputuje u Vršac i raščisti uzroke svade. Po mišljenju rabina Menahema Lasla svi napadi od strane opštine izneti u izveštaju nisu imali osnova. Oko pola godine zadržao se Dr Laslo u svojstvu rabina i sveštenika i predsedavajućeg opštine, a opština je bila prinuđena da daje platu ne samo rabinu Fišeru već i Dr Laslu¹⁴⁵.

Rabin Fišer se posle toga penzionisao i 1939. godine odselio u Beograd, gde je ubrzo tragično izgubio život u Holokaustu¹⁴⁶. Sve se to dešavalo u vreme kada je II svetski rat bio na pomolu, kada se u susednoj Rumuniji, nedaleko od Vršca, već osećala politika progona prema Jevrejima. U oktobru 1938, sinagoga u Rešici je noću bila dignuta u vazduh od strane nepoznatih počinilaca, a istovremeno je podmetnut požar i potpuno su spaljena 3 mlina, vlasništvo Jevreja. Tokom predstave jevrejskog pozorišta iz Vilne u temišvarskom pozorištu, dve osobe iz gledališta bacile su bombe na pozornicu, usled čijih eksplozija su nastali požar i panika. Bilo je 10 mrtvih i 76 ranjenih osoba. Teroristi su umakli¹⁴⁷.

Veliki indijski književnik i mislilac, Rabindranat Tagore, umro je 7. avgusta 1941. godine u 80-oj godini, u miru i tišini svoga doma. Samo oko dva meseca posle Tagorine smrti, rabin Fišer izgubio je život u istom onom logoru u koji su Nemci deportovali i sve banatske Jevreje. Tu je bila i celokupna jevrejska populacija Vršca. Rabin i njegova zajednica, zajedno su nestali u Holokaustu.

¹⁴⁴F. Mileker, *Banatske istorije*, Vršac, 2003.

¹⁴⁵Dr Cvi Asaria, navedeno delo.

¹⁴⁶Sećanja Eve Fišer i Dr Erika Fišera.

¹⁴⁷F. Mileker, *Banatske istorije*, Vršac, 2003.

Nikola Račić

A CONTRIBUTION TO THE HISTORY OF JEWS IN VRŠAC

SUMMARY

The paper deals with the history of Jews in the north-Banat town of Vršac in the period from 1716 to 1941. It is important that the paper uses archive material: or old memoirs written more than 100 years ago. It is of special significance that use was made of archive documents from the Romanian city of Timișoara, and of the relevant literature. Special attention was paid to the religious aspects of this past, including the arrival of the first rabbis and other religious officials and the building of the synagogue and school. The paper also presents significant information regarding the personal reputation of the rabbis, their education and generally their work in the domain of general culture. There is an important note on establishing friendly relations with the Indian poet Rabindranath Tagore, and his attempts to assist the European Jews after the first mention of threats that became manifest after the rise of the national-socialists to power in Germany.